

RIKSANTIKVAREN
Postboks 1483 Vika
0116 OSLO

Vår ref.: 2025/9855-2

Deres ref.:25/01130

Dato: 13.06.2025

Høring - forslag til bevaringsstrategi for næringer og industriers kulturmiljø - Innspill fra Østfold fylkeskommune

Vi viser til oversendelsen fra Riksantikvaren vedrørende forslag til bevaringsstrategi for næringer og industriers kulturmiljø. Vi poengterer at dette kun er en administrativ uttalelse. Ut fra tidspress og arbeidssituasjonen hos oss ble det ikke mulig å få saken til politisk behandling innenfor siste politiske møte før sommeren.

Østfold fylkeskommune ser det som svært positivt at bevaringsstrategien tar sikte på å løfte frem næring og industri som en viktig del av Norges historien, og at mangfoldet av kulturmiljøene blir ivaretatt og synliggjort. For Østfolds del, som ofte omtales som industrifylket, har hjørnesteinsbedriftene og industrien generelt vært utgangspunktet for mye av det samfunnet, de byene og de formene vi ser i dag. På mange måter er industrien fortsatt en stor del av Østfolds identitet og sjel. Det er derfor svært positivt at industrien får denne sårt tiltrengte oppmerksomheten.

Industrien har vært helt sentral i mange av tettstedenes fremvekst, og den har mange steder både formet landskapet og bosettingsmønsteret. Ved siden av de åpenbare miljøene, som fabrikk- og næringsanlegg kan også sporene i landskapet innebære en sti/bakke/vei fra arbeiderboliger til arbeidsplassen, et utgravingssted for utvinning av leire til Leca-produksjon, nedsenkinger i terrenget hvor det tidligere har vært dammer til ulik produksjon, gamle kraftlinjer, stolper og kopper i trær, som fortsatt er synlige i dag. Det finnes eksempler på prakthager i tilknytning til direktørboliger, brukt som smøring av investorer for å vise bedriftens storslagenhet. I hagene kan det for eksempel være anlagt lysthus eller utformet hauger for utsiktspunkt etc.

Vi er opptatt av å se industrisamfunnet helhetlig, for eksempel der flere arbeiderboliger ble bygget av restprodukter fra jernproduksjon eller sagbruk, herunder slam og knubb.

Vi har også «små-» bedriftene langs Glomma, for eksempel Torp Brug og Lisleby Brug som har gått tapt, men hvor hele samfunnet som ble bygget langs brukene fortsatt står. For oss er det viktig å peke på at det ikke bare er selve kulturminnene etter bedriften som er viktige å ivareta, men helheten av samfunnet som har blitt bygget av og for arbeiderne. Det være seg

KNK kulturarv

Postadresse: Postboks 220, 1702 SARPSBORG

Besøksadresse: Oscar Pedersens vei 39, 1721 SARPSBORG

Telefon: 69 11 70 00

E-post: post@ofk.no

Internett: www.ofk.no

Org.nr.: 930580694

infrastrukturen, som er en viktig del av lesbarheten, og som vitner om deres innbyrdes sammenheng. Eller hvordan elektrisiteten kom tidligere til småsamfunn som følge av industrien, og deres egne transformatorstasjoner.

Andre eksempler er fotballbaner og velferdsordninger som brukes den dag i dag, eller helheten av boligstrukturer – fra arbeiderboligene bygget i knubb etter rester fra saga, til direktør og funksjonærboligene og deres innbyrdes sosiale sammenheng og miljø. Skoler, kirker og bedehus, veiene, butikkene og andre sentra, har sin opprinnelse i nettopp industribedriften. En kan si industrien bygget Østfold, slik mange kjenner fylket sitt i dag. Det vil derfor være en svakhet om industriens betydning for utviklingen av steder ikke inkluderes, selv om de er inkludert i bevaringsstrategien for bygder og byer – da dette henger svært tett sammen.

Det er også viktig å trekke linjene over tid. For eksempel der byfergen i Fredrikstad også ble brukt til å frakte arbeidere fra bysiden til Kråkerøy, hvor Fredrikstad Mekaniske Verksted lå. Eller hvordan teglverkshistorien har lange historiske røtter, en industri som ble opprettet for å produsere tegl til festningen, eller egne teglverk på gårdene til innvortes bruk. I Østfold er det utallige kaianlegg og havner med stolpebrygger som forsvinner og forvitrer mer og mer, og som står uten sin historiske sammenheng. Det vi vil frem til med dette, er å vise til at kulturminnene favner større enn selve bedriften, det har formet og former hele samfunn.

Generelle utfordringer og innspill:

Vi ser i dag med bekymring på hvordan nyere tids industriminne stadig forsvinner, etter hvert som produksjonen legges ned eller flytter ut av landet. 1950- og 1960-talls industrien er sjelden gitt vern i arealplaner, og det blir ofte kamper for å skape forståelse for hvorfor denne typen industrianlegg bør ivaretas og hvordan den kan videreføres på egne premisser.

Mange ganger er det etter eierens horisont, ikke mulig å tilpasse bruken til bygningene, og siden de ikke ser andre bruksområder, blir store industrihaller for eksempel brukt til lager. I andre tilfeller blir bygningene stående, og kanskje også okkupert. Det kan føre til forsøpling og ødeleggelse av bygningene. Vi ser at skoen ofte også trykker ift. kunnskap, ikke bare om hva bygningene kan brukes til, men kunnskap om lovhjemmel og dispensasjoner. Få eiere vet hva eller hvor de skal søke, hva de kan søke dispensasjon for eller få unntak for i for eksempel TEK17. Andre eiere mangler visjon eller forståelse om hvordan bygningene kan brukes, hvordan bygningene kan løftes frem som viktige ressurser, hvordan søke midler, og hvem de kan samarbeide med. Mens andre type eiere har en rivningstrang, som ikke ønsker å utnytte bygningens/anleggets ressurser.

Utfordringene er sammensatt, men det handler mye om kunnskap og ressurser, og hvordan vi kan inspirere ved å komme med friske midler, og at det er økonomisk bærekraftig å ivareta bebyggelsen.

Når det gjelder kunnskapshull, så viser strategien til at arbeidet tidligere har konsentrert seg om fremveksten av industrien rundt 1900. Etter vår vurdering er det også viktig å gå enda

lengre tilbake for Østfolds del. For eksempel så startet utviklingen ved Bomuldsspinderiet i Tistedalen på slutten av 1700-tallet.

En annen utfordring er hvordan tidligere fasadeendringer på industribebyggelsen kan være ødeleggende for bygningens arkitektur og karakter. Tidligere fasadeendringer er med på å underbygge at få har sett verdien av industriarkitekturen. I særlig «arbeidersamfunn» er det en uheldig utvikling bygningsmessig, hvor pbl. § 29-2 i liten grad brukes.

Vi savner derfor større konkretisering, noe som sikkert kan utdypes ytterligere gjennom flere eksempelsamlinger eller gjennom handlingsplan, dvs hvordan, og argumenter for hvordan, industrienes kulturmiljø kan bidra til bærekraftig utvikling. Hva er en god transformasjonsprosess? Dette forutsetter at de historiske verdiene brukes og bevares, og oppleves som attraktive og som en ressurs, men det oppfatter vi sjeldent at gjøres. Det er i strategien lagt vekt på at strategien skal føre til bevisstgjøring og engasjement for ivaretagelse av industrihistorien og -minnene, men det er i praksis utfordrende å øke bevisstgjøring og engasjement fra en pen bunke ark. Vi håper derfor at handlingsplanen kan være mer konkret.

I en evt. handlingsplan mener vi det er viktig å vektlegge kartlegging, for å favne bredden av industrier. Det bør derfor også medfølge midler til å kartlegge. For Østfolds del gjelder dette for eksempel steinhuggermiljøene langs Iddefjorden, Skjeberg, Kråkerøy, Torsnes og Hvaler-området. Dette er miljøer og kulturminner som ikke har blitt løftet frem tidligere, og som er svært utsatte og sårbare. Denne typen industri var helt avhengig av geografien og ressursene i området, tilgangen til transport, og ikke minst fremveksten av småsamfunn og arbeidsinnvandring som følge av denne.

Utfordringen ligger også i å gjøre det lettere, og ikke minst «billigere» å ivareta industrielle kulturminner.

Ved å løfte frem industriers kulturmiljø, så må det også følge med nødvendige ressurser, midler og ikke minst hjemler. Fylkeskommunens hverdag handler mye om å overbevise om at industriminnene har verdier, men uten midler eller hjemmel kommer vi ikke langt. Vi frykter derfor at bevaringsstrategien kun blir en fint dokument, som legges i skuffen, uten at den gir noen form for gjennomslag. Det må derfor være konkrete måter som viser hvordan industrienes samfunn og miljø kan knyttes til hjemler for å ivareta, og ikke minst midler for å få utbyggere til å se at det er mulig og at det ligger verdier i å ivareta.

Ellers bemerker vi at vi er enige med følgende avsnitt:

For å kunne se disse sammenhengene må kulturmiljø etter de største næringene betraktes som helhetlige miljø og ikke bare som enkeltanlegg. De må også ses i en geografisk kontekst. Miljøenes geografiske plassering viser hvor næringene har etablert seg, og hvilke forutsetninger som har påvirket valget av sted. I tillegg viser den hvilke typer arealer som er brukt, og omfanget av arealbruken knyttet til ulike typer industri.

Vi ser også at det er svært positivt at man tenker å dele kompetansen som har blitt opparbeidet i bevaringsprogrammet for de 15 anleggene.

Ellers vil vi bemerke at det er flott at strategien skal synliggjøre at ombruk av større næringsbygg og -arealer kan gi en betydelig reduksjon i klimagassutslipp

Positivt:

- En god strategi som favner bredt. Spesielt første deltema, *Industrien som bygde samfunnet*, er den som kanskje er mest aktuell for oss i Østfold. Her får vi dekket alle våre industrimiljø med alt fra de store hjørnestensbedriftene i byene, til industrimiljøer i vassdrag (som Tistedalen og Haldenvassdraget), og steinhuggerindustrien – bra!
- Deltema 3 med infrastruktur og bevegelige kulturminner – bra med tanke på vårt infrastruktur-anlegg Haldenkanalen
- Fokus på pressområder i byer – bra!
- Stort fokus på ombruk, gjenbruk – bra! Og evt. kartlegging og dokumentasjon der det ikke kan bevares – også viktig!

Uklarheter og utfordringer:

- Arbeider- og sosialhistorien rundt industrien er lite omtalt – dette er en svært viktig del av industriarven vår og bør inkluderes
- Handverkskompetanse er for så vidt med, men her er det viktig å poengtere at denne kunnskapen er det viktig å legge en fremtidig plan for veldig fort slik at den ikke går tapt med de menneskenes som besitter kunnskapen i dag.
- Til tross for mye bra med strategien **mangler den et handlingsprogram og konkrete tiltak.**
- Ansvar for oppfølging og ressursmangler: om fylkeskommune skal ta mye av ansvaret for måloppnåelse, oppfølging og igangsettelse av prosjekt, er det viktig at det følger med **ressurser** til strategien – både med tanke på bemanning og friske midler til prosjekt og istandsettinger. Vi ser en utfordring i at
- For at strategien skal fungere som et nasjonalt samarbeid er det viktig at RA blir et koordinerende ledd for samarbeid på tvers av fylkesgrenser.

Vi ser frem imot videre arbeid med strategien.

Vennlig hilsen

Morten Hanisch
Seksjonsleder

Eileen Jahren Jordan-Nilsen
Rådgiver

Hege-Beate Solås Lindemark
Rådgiver TIK

Dokumentet er elektronisk godkjent